

Mentanin er alt

Lívsgrundarlag og hugburður í bygdini Barrow í Alaska

Kargar umstøður við ríkum djóralívi

Bygdin Barrow liggur í North Slope økinum, ið er alt økið fram við norðurstrondini á Alaska norðan fyri ta stóru fjallarøðina Brooks Range, góðar 500 kilometrar norðan fyri pólkeringin. Her buggva umleið 5000 fólk bæði fólk og mál teirra kallast inupiat. Atta inupiat bygdalag finnast á North Slope-økinum. Fólk ið er av mongolskum uppruna og hevir búið her í eini 10.000 ár ella meira. Fornfrøðilgri fundir vísa á búseting í Barrow í eini 3000 ár. 7025 fólk buggva í North Slope økinum, og gott 4000 av teimum í Barrow.

Lívsgrundarlagið á hesum veðurhørdum leiðum hevur verið hvalaveiða og onnur veiða. Ongir møguleikar er í økinum til nakad slag av landbunaði. Í fólkayvirritinum er ongin skrásettur at liva av jørðini. Lendið er kargt og oyði. Permafrost er bara ein hálvan metur undir jørð. Økið er avkavað einar átta til níggju mánaðir um árið.

Henda forðingin fyri dyrking er samstundis treyt fyri veidimentanini og tí gamla undirstøðubúskapinum - substistens ella natural-husarhald. Fleiri hvalasløg ferðast fram við strondini var og heyst. Grønlands-slætubókan er hvalurin, tey mest dúva uppá, men nógv er eisini til av t.d. gráhvali, springara og hvitfiski. Landdýraveiða hevur nógv at siga, serstakliga sum reinsdýr og elgdýr. Tvøst, spik, kjøt og annar matur kann goymast í permafrosti og havast til matna alt árið. Fólk goyma hann bara í kjallaranum. Eg kom á tal við ein starvsfelaga á uni-

versitetinum í bygdini (jú, har er universitet!). Maður hennara var elektrikari. Hann var beint afturkomin av veiðiferð inni í landinum við seks reinsdýrum, so hon var komin at hitta okkum beint úr slaktinum. Tey vóru ikki liðug, og hon skuldi skunda sær heim aftur at fáa veiðuna til haldar niður í teirra "ice-cellar." Tað er, sum eg skilti, hetta, ið treytar búfast fólk á staðnum. Um hvalur og permafrost ikki var, hevði fólk ið ivaleyst noyðst at livað sum nomadur, ið fylgja eftir landsúgdjórnum á teirra ferðingum suður og norð.

Skúlavíðurskiftini hava verið sera vánalig næstan fram til dagin í dag, og inupiat-mentanin kúgað. Børnini vóru sligin í skúlanum, um tey tosaðu inupiat og ikki enskt. Vit prátaðu við nakrar ungar menn um 20 ára aldur og yngri, ið ikki høvdu lært sitt egna mál í barnaskúlanum. Men nú vóru teir farnir at læra seg at lesa og skriva á móðurmálinum. "Vit skulu vinna málið aftur! Søgdu teir. Hvussu so vikur og vendir!"

Fyrsta kristna kirkjan varð bygd í 1890-árunum. Sum eg skilti, var økið eisini umstingjarliga óskipað til fyri stuttum. Ella í hvussu var, har fanst bara umsiting á lágum stóði, ið ikki kundir nýtast sum ambød at taka ímóti nakrari vinnuligari útbýgging, ið neyðuga kom við oljufundinum í 60-árunum.

Umstingjarliga er hvør av teimum átta bygdunum ein eind við egnum borgmeistara. North Slope-økið er samskipað í The North Slope Borough við felags umstingjarleiðara, ið eisini ber heitið borgmeistari.

Barrow verður sagdur at liggja við heimsins enda, og nógv er um tað. Í dag hugleiðir Eyðun Andreassen, fólkalívsfrøingur um vitjan í Barrow í heyst. Texaco-oljusamtakið hevði boðið 16 feroingum at vitja Alaska

Undirstøðubúskapur

Áðrenn tann stóra oljувinnan kom í Prudhoe Bay í North Slope-økinum, var samfelagið hjá heimafoðkinum bæði í Norður- og Vestur Alaska langt tilfarurskomið mett við europeiskum eygum. Fyri triati árum síðani var lýsi einasta orkukelda í North Slope økinum. Onki elektrisitet, ongin olja. Fólk hevði ikki hita inni, ikki heitt vatn, ikki el-ljós. Ongir vegir, ongar kloakkir o.s.fr.

Har vóru heldur ongi ráð til slíkt. Eitt gott lív eftir nútíðarmeti kann ikki skapast við undirstøðubúskapi sum hesum. Við oljувinnuni komu pengar til økið og við teimum nýggjar tíðir. Heimafoðkið í Alaska fær í dag stórar veitingar frá oljувinnuni. Beinleiðis og ó-beinleiðis. Ógíligar stórar inntøkur! So stórar, at tú

kann undrast á, at nakad er eftir av fólk og mentan á staðnum. At ikki alt er rent um koll og druknað í pengum.

Vinnulig samskipan

Eg spurdi borgmeistarann í North Slope Borough, hvat var tað besta tiltakið, fólk ið har hevði gjørt fyri at mæta ídnaðarútbýggingini. Svarjið var greitt og eintýtt. Tað var, at alt inupiat-fólk ið var skipað í eitt vinnusamtak, har hvør einstakur íbúgi var *shareholder*. Eg hugsi, henda skipan kann minna nakad um andeilskipanina í norðanlondum, har allir borgarar eru andeilsavara. Hetta felag stendur fyri øllum sambandi millum lokalfólkið og oljувinnuna. Gjøgnum felagið hevur fólk ið nøkur rættindi, m.a. framhjárættindi til ávís arbeiði. Agóði, ið stavar frá ymsum gjøldum frá vinn-

uni, verður harumframt goldin øllum *shareholders*. Tvær høvuðsorsøkir høvdu verið til at velja hesa skipan, ið kann tykjast fremmand her hjá okkum. Onnur er, at fólk ið og økið var illa skipað frammanundan. Felagið kom partvís í staðin fyri eina vælmenta lokala politiska skipan. Hin grundin er, at væntandi útbýgving, væntandi royndir og kunneleiki til alt hetta nýggja, hevði gjørt tað ógjørligt at tikið nakad javnbjóðis samband upp á fruktagóðum grundarlag við oljufeløgini og myndugleikarnar. Tørvurin á vælútbúnum fólk ið hevur alla tíðina verið stórar hjá inupiat-fólkunum í hesi tíð.

Eitt felags eyðkenni fyri hesa skipan, ið eisini er sett í verk í hinum økinum í Alaska við upprunafólk, er at í leiðsluni sita fólk, ið nokk eru av teirra egna

fólki, men sum hava verið burturi og nomið sær lærdóm. Leiðarin fyri *shareholder* felagið NANA í økinum beint sunnan fyri North Slope á vesturstrondini, ið vit hittu, greiddi frá, at hon var farin heimanifrú sum barn, og ikki dugdi at skriva ella tosa sítt egna móðurmál. Men hon skilti tað.

Stríðið um jørðina

Rættargrundarlagið undir hesi skipan er frumrætturin til lendi og undirgrund, ið fólk ið hevur fingið viðurkeri. USA keypti Alaska frá Russlandi í 1867. Tá búðu umleið 30.000 fólk í landinum, næstan bara heimafoðki. Bara eini túsund fólk búið har tá, ið ikki hoyra til heimafoðkið. Í dag buggva eini 700.000 fólk í Alaska. Myndugleikarnir kannaðu sær ognarrættin til alt land-øki og rættin til ríkiðomið í

Eyðun Andreassen, professari tosar við ein kvinnuligan professara á universitetinum í Barrow

Byarmynd úr Barrow. Alt er sandur. Húsin standa á pelum orsakad av permafrostinum. Hóast vegirnir eru vánaligir og fáir, so eru nógvir dýrir bilar har

Stórhvalur hefur í fleiri túsund ár verið miðdepin í lívinum og mentaninni hjá Inupiatfólkinum.

**Myndir
Jan Müller**

undirgrundinni. Heimafólkið hefur framvegis veiðurétt, men ekki serliga tryggan.

Eftir tógvið stríð hefur heimafólkið fingið ognarrétt og útvinningarrétt til umleið 10% av öllum land-øki í Alaska, og fyri loyvi at útvinna olju og ikki minst flyta hana í rørléiðing frá Prudhoe Bay á norðurstrondini suður til Valdez á suðurstrondini, fær heimafólkið avgjöld, leigu og endurgjöld av ymskum slag.

Ösemjurnar við heimafólkið endaðu ikki fyrr enn í 70-árunum við ymskum avtalum og fyriskipanum. Sum eitt úrslit var skipaður ein grunnur, har oljufelggini gjalda inn pening. Ur hesum grunni - The Permanent Fund - fær hvør einasti Alaskabúgvi góldið eina ávísa upphædd um árið. Borgarar í Alaska gjalda ikki skatt til statin, bara til samveldismyndugleikarnar.

Fyri heimafólkið er hartil ymsar serligar skipanir m.a. shareholder-felggini. Serligar skattareglur er eisini galdandi fyri heimafólkið.

Mentan er alt

Hvat brúka tey so allan henda pening til? Í samrøðum vit høvdu við leiðarar í vinnulívi, umsiting og undirvising í Barrow og North Slope-økinum, varð allur dentur lagdur á, at aðalmálið var at varðveita undirstøðubúskapin og tað mentan, ið var vaxin fram undir honum hjá inupiat-fólkinum.

Hetta er viljin hjá fólki, ikki búskaparlig treyt. Oljuvinnan hefur havt so stórar innlækur við sær, at fólkið kundi havt ráð til ikki at veitt hval. Men hetta snør seg ikki um pengar. Hetta snør seg um mentan og lívshátt. Utan hvalaveiðuna og aðrar partar av tí traditionella lívsmynstrinum var ikki longur nøkur orsök at liva í Barrow.

Tað er hugburðurin um mentan og traditionell lívsvirði, ið dríva verkið í Barrow, ikki búskaparlig neyvendugheit. Peningaliga er ongín orsök at búgva í Barrow longur.

Oljuvinnan og alt, ið fylgir við henni, hefur borið veldig materiell framstig til fólkið í Barrow. Ljós og varma, kloakkir, vegir og annan lokalan infrastruktúr. Skúlin er mentur og undir-

irvíst verður á inupiat máli. Handlar við øllum nútímans vörum eru í bygdini, og eitt stórt mentanarhús er um at gerast liðugt. Eitt serstakt høli var í hesum húsi til traditionelt handverk og traditionella veiðivitan. Har var ætlanin at eldri fólk skuldi kunna læra tey yngri eitt nú at taka upp eftir hvalaveiðina, soleiðis sum tey høvdu lært í síni tíð. Og sjálvandi eisini eftir aðra veiði av landsúgdjórnum.

Mentanarhúsið var við vilja bygt við síðuna av ellis- og umlættingarheiminum í bygdini. Ein grundin var sjálvsagt fyri at lætta um hjá teimum gomlu at koma í húsið, men ein enn størri grund var, at so kundu tey ungu hitta tey eldru her. Tað er júst eitt eyðkenni við modernaðum lívi, at bondini millum ættarliðini fækkast. Tá fer virðismikil vitan fyri skeyti.

Tað versta kann gerast tað besta

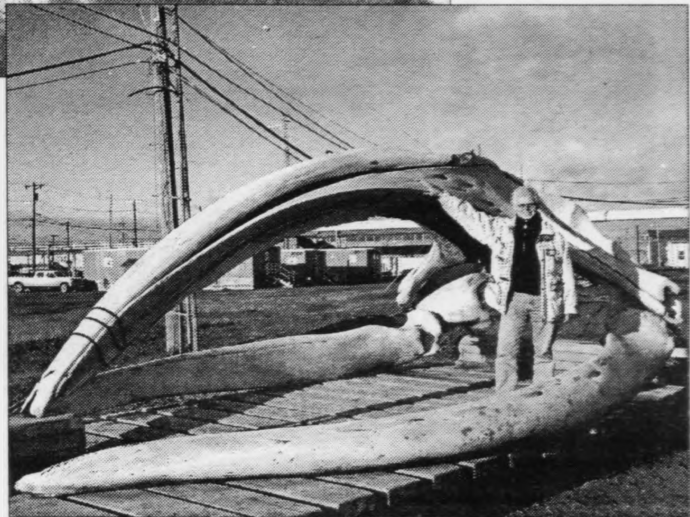
Ríkið kom til Barrow við oljueldini, men ikki av sær sjálvum. Eitt árádrúgt og tógvið stríð liggur aftan fyri teimum rættindum, heimafólkið hefur fingið. Bæði í sambandi við oljuvinnuna og yvirhøvir í ríkinum. Ikki minst í samband við at Alaska varð innlimað sum egin statur í USA í 1959.

Og risainntøkurnar frá oljuni hava volt teimum trupulleikar eisini. Eg spurdi borgmeistarar í The North Slope Borough eisini, hvat tað versta var, ið fylgdi við oljuriðkjøðinum. Heldur ikki nú var hann í iva. Nógvrúseitar kom í brúk millum serliga tað unga fólkið, og harav nógvrúseyð. Samfelagið legði dentin á, at basa hesum trupulleikum. Barrow er púrasta turrleggd fyri alkohol til dømis. Tað er eisini lætt at fylgja við hesi gongd, tí har er bara flogsamband við umheimin. Ongir vegir, onki skipasamband.

Hetta var ringt, legði hann afturat. Og nógvir aðrir trupulleikar stóðust av broytingunum hesi seinastu 30 ári. Men segði hann, og hesum tóku øll undir við: "Tað versta kann snúgvast til tað besta, um viljin er til staðar!"

Jú betur vit ansa eftir, betur uppføra tey seg

"Vit kunna onki gera við oljuvinnuna," segði hesin vónríki borgmeistarin, "tað er oljuvinnan, ið ger nakað við okkum!" Onki kemur okkum at gagni av sær sjálvum. Vit hava avgjørt, at hetta er okkara ábyrgd, og vit hava tey royndir, at oljurisarnir fegnir fylgja okkum í tí, vit vilja. Ella sum vit plaga at siga her:

"The closer we watch, the better they behave!"

Mentan í lesari luft?

Lívið hjá fólkinum í Barrow í dag er ikki grundað á teirra gomlu vinnuvegir við hvalaveiðini sum høvudsáttí. Teir kunna ikki veita fólk stóði til eitt gott lív eftir nútíðar meti.

Ongir vinnuvegir umframt veiðina eru bygdar á lokalt tilfeingi, iðnað ella annað. Tó gevur ferðavinnan nakað. Í yvirlitinum yvir fyrirtøkur í Barrow sæst, at so at siga allar hava "construction" sum høvudsøki. Tað merkir, at allar líva oljuvinnuni, beinleiðis ella

í tilknýti til hana. Veitingar til oljuvinnuna eru teirra høvudsøki eftir sáttmálinum um framhjárætt hjá heimafólkinum. Tvørligu flutningsviðurskiptini forða fyri vinnuligari útbygging á øðrum økjum. Einasta flutningsleið er luftin, og tað er sera dýrt.

Eftir stendur so viljin hjá hesum fólkinum at liva eftir og varðveita sitt lívsmynstur og sína mentan. Ongar vánir eru um vinnuligt grundarlag á staðnum, so tann dagin oljan ikki gevur fleiri inntøkur, er framtíðin óviss, um ikki rætt verður atborið og lagt verður upp

Johan Mortensen, tíðindaleiðari í útvaðpinum staðdur í Barrow - inni í kjaftinum á stórhvalinum, sum er eitt og alt fyri Inupiatfólkið

av inntøkunum. Oljan gevur ikki tað sama í dag, sum hon hefur givið, so tað mest avgerðandi á politisku dagskránni í Barrow eins og øllum Alaska, er at tryggja framtíðina.

"Politikarnir í hesum landi eru forkelaðir út um rímligt mark hesi ári ni teimum risastóru oljuinntøkunum!" Soleiðis málbar ein av fyrilestrarhaldarunum fyri okkum seg. Eg spurdi, um teir høvdu tikið við skilið, nú ið skillig tekni sóust til lækkandi oljuinntøkur. Tað helt hann ikki, og hesum vóru hini við pallborðið samd í.

Framtíðin hjá mentanini í Barrow og øllum Alaska er treytað av, at myndugleikarnir kunna sær hógv í dag, og leggja upp fyri. Livst, so spyrst.

(Vitjanin í Alaska kom í lag eftir eina innbjóðing frá teimum fyra oljufelögunum Texaco, Arco, Conoco og Murphy Oil. ið eru saman í oljumatáki, sum arbeiðir á føroyska økinum.)

Mentan og olja lið um lið í Alaska. Eyðun Andreassen, fólkalívsfrøðingur her saman við Eyðun Elttor, oljumálaráðharran. Aftan fyri teir rørléiðingin, sum flytur alla oljuna frá Prudhoe Bay til Valdez